

Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları (II. Bölüm)

Prof. Dr. A. Hamit SERBEST
Çukurova Üniversitesi - Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü

Bir önceki bölümde, elektrik enerjisi üretiminin teknik ve idari durumu hakkında yapılan genel özetin ardından üretimin ilk yıllarına tekrar dönmek ve o yıllara ilişkin bir kaç ilginç örnekten bahsetmek istiyorum. 15 Eylül 1902’de yani İkinci Abdülhamit’in hüküm sürdüğü bir dönemde Tarsus’a su değirmeniyle çevrilen 2 kW gücünde küçük bir dinamo ile elektrik veriliyor [6]. Bu, Türkiye’de elektrik enerjisi üretiminin başlangıcıdır. Bir rivayete göre, Tarsus Belediyesi’nde teknik eleman olarak çalışan Avusturyalı Dörfler santrali Tarsus’a getirmek istiyor; diğer bir rivayete göre de Avusturya hükümeti tarafından Saraya hediye olara verilmek isteniyor. Ancak, Abdülhamit, suikast endişesiyle bunu reddediyor. Daha sonra Tarsuslu Karamüftüzade Hulusi Paşa Padişah’tan gerekli izini alabiliyor ve onu Tarsus şehir merkezinden 1800 metre uzaklıktaki Bentbaşı yöresine kurduyor. Şehrin ileri gelenlerinden Müftüzade Sadık

Paşa ile Ramazanoğulları'ndan Sorgu Yargıcı Yakup Efendi'nin evi ve tüm sokaklar aydınlatılıyor. Hava karardığında dinamo çalıştırılarak her taraf aydınlatılmış ve akşam belirli bir saatte dinamo kapatılmış.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gaz sıkıntısı başgösterince elektrik enerjisine talep oluşmuş. Askerlerin de ilçeye yerleşmesiyle talep daha da artınca yeni bir tesis eklenmiş. 1918 yılında Fransızlar Tarsus'u işgal ettiğinde şehrin elektriğe ilgisinden yararlanıp kazanç sağlamak istemiş

ve evlerden lamba başına ücret almışlar. Sanırım, İstanbul'dan sonra ilk ücretli elektrik enerjisi Tarsus'ta kullanılmış. 27 Aralık 1921'de Tarsus'un işgalden kurtulmasının ardından, bölgedeki elektrik enerjisi üretimi konusundaki gelişmeler, ülkenin genelindeki uygulamaya paralel olmuştur. 1940 yılına kadar ihtiyaca göre santral kapasitesi artırılmış, 200 kadar ev ile 150 sokak lambası aydınlatılmış ama sadece akşam ve sabah elektrik verilebilmiş.

Türkiye'de elektrik enerjisinin ilk üretildiği mekânı ve santrali bulmak amacıyla 1989 yılında Tarsus'ta birtakım incelemeler yapmıştım. Elektrik enerjisi konusunda Tarsus'un bu özelliklerini bilen meslektaşlarımdan Sefa Kurdak'ın yardımıyla ilk santral binasını kolayca bulmuştuk. Berdan çayının kenarındaki küçük bina, dış görünümü ile santral binası olduğunu anlatıyordu. Tarsus Be-

lediyesi'nden binayı kiralayan kişiler orayı "kurbağa kesimhanesi" olarak kullanıyorlardı. 1989 yılında o binayı gördüğümde, fotoğrafını çekmeyi ne yazık ki düşünememişim. Bu çalışmayı hazırlarken, o binayı bulmak ve bu günkü haliyle fotoğrafını çekmek istedim. Doğrusunu söylemek gerekirse, binayı bulmaya niyetlendiğimde onun pek de fazla zarar görmüş olabileceğini hiç tahmin etmiyordum. Binayı bulduğumdaki acıklı manzarayı aşağıdaki fotoğraflar gösteriyor ve binanın bugünkü adı "Tarsus Gübre Fabrikası." Binanın bu günkü halini gördükten sonra 1989 yılında binayı "kurbağa kesimhanesi" olarak kullananlara haksızlık ettiğimi anladım. Çünkü eskiden gerek binanın içi gerekse dış görünümü, buranın bir santral binası olduğunu gösteriyordu. Ne yazık ki bu gün o halinden neredeyse hiç bir eser kalmamış.

Binayı bulmakta zorlanmamın nedenine gelince, binanın bulunduğu bölge eskiden boş iken şimdi tamamı Tarsus'a göçle gelen insanların yerleşim yeri olmuş. Tarsus barajına kadar uzanan bu mahalle ile Berdan nehri arasına DSİ, ya selden korumak için veya nehir kenarına yerleşimi önleyebilmek için aşağıda soldaki fotoğrafta

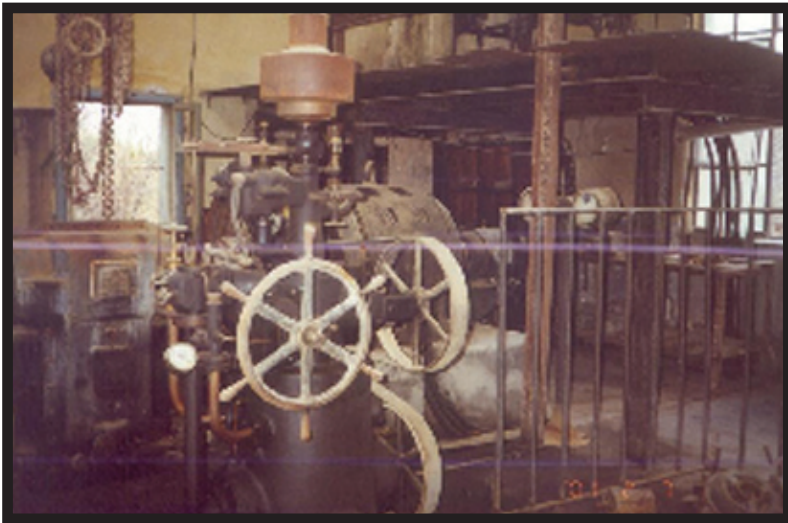
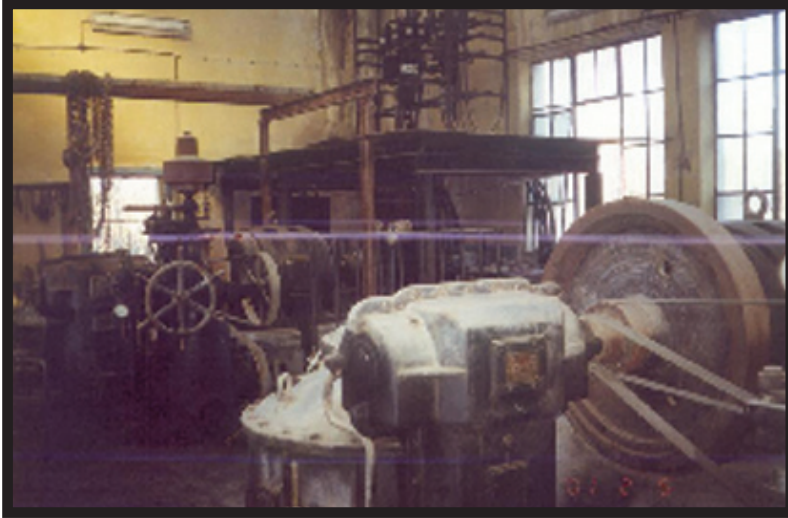

görülen duvarı ördürmüştü. Santral binası da yerleşim birimlerinin dışında kalmış.

Binayı bulmakta çaresiz kalınca ümitsiz bir şekilde insanlardan bilgi almaya çalıştığım da hayretle gördüm ki yöre halkının hepsi binayı da tanıyor, önemini de biliyor. Ama, ne yazık ki yetkililer yöre halkı kadar bilinçli değiller. Tarsus Belediyesi'ne ait bu binanın müze haline getirilmesi gerekirken sırf gelir sağlamak amacıyla kiraya verilmesini yadırgadığımı, tarihi ve kültürel varlıklarımıza sahip çıkamayışımıza üzüldüğümü belirtmek zorundayım.

Elektrik enerjisinin ilk üretimi hakkında merak ettiğim diğer bir husus da eski jeneratörlerin akıbeti idi ve Tarsus'ta bir köşede atılmış vaziyette bulmayı ümit ediyordum. Tarsus Belediyesi depolarında ne yazık ki böyle bir hurda bulunamadı, kayıtlarda da bir bilgiye rastlanmadı. Ancak, Tarsus Belediyesi'nden emekli olan bir kişi, Tarsus'tan sökülen eski bir jeneratörün ihale yoluyla satıldığını söyledi; ama kaç yılında kime sa-

tıldığı konusunda bilgi veremedi. Hurda da olsa jeneratörü alan kişinin kullanma amacı olabileceği dolayısıyla varlıklı bir kişi olması gerektiği düşüncesinden hareketle Adana'daki bankalardan yardım istedim. Nitekim; Yapı Kredi Bankası Adana Bölge Müdürü, şubeleri aracılığıyla, Çorum'un Osmancık kazasında Tarsus'tan satın alınan bir jeneratörün olduğunu belirledi. Kızılırmak nehrinin hemen kenarındaki Osmancık kazasından Derindere ailesi, 1958 yılında Tarsus'ta yaşanan sel felaketinden sonra sökülen bu jeneratörü 1964 yılında satın almış. 250 kVA gücündeki bu jeneratörü aile tamir ettirmiş ve Kızılırmak kıyısına kurmuş.

Bu jeneratör, 1989 yılında bir çeltik ve bir un fabrikasını çalıştırıyordu. 15 kV ile yan yana bulunan fabrikalara aktarılan enerji ile ilk 12 saatte un fabrikası, diğer 12 saatte de çeltik fabrikası besleniyordu. 11 ay boyunca 24 saat çalıştırılan sistem her yıl 1 ay dinlendirilmiş, bakım yapılmış. Tüm bu hizmetleri 3 tane eğitimsiz teknisyeni vardiyalı çalıştırarak sağlamışlar. Bu çalışmayı hazırlarken ailenin büyüğü Sakin Derindere'yi aradım ve kendisinden jeneratörün hala çalışmaya devam ettiğini öğrendim.

Tarsus'ta eski yıllara ait ilginç bir kişisel girişim var; onu da sizlere sunmak istiyorum: 1935 yılında Sadık Eliyeşil, Çukurova İşletmeleri adıyla bilinen fabrikasına elektrik enerjisi getirmek istiyor [7]. Ancak, Tarsus Belediyesi'nin ilçeye verdiği enerji yeterli olmadığından kendisi üretmek zorunda kalıyor. Berdan Nehrinden 1600 metre uzunluğunda kanal açtırıyor ve suyu cazibe ile akıtarak fabrikaya kadar getiriyor ve buradaki türbini çalıştırıyor. Fotoğraflar fabrika içindeki santral binasını ve binaya gelen su kanalını göstermektedir. 1990'lı yıllara kadar çalışan, 1934 yapımı 450 kVA gücündeki bu jeneratör, tek başına fabrikanın bütün güç ihtiyacını karşılamıyordu ve enterkonekte sistemle senkronizasyon problemleri olunca devre dışı bırakıldı. Aşağıdaki fotoğraflar santral binasının içeriğini göstermektedir. Artık Karamehmet ailesine ait olan Çukurova İşletmeleri tüm üretim faaliyetlerini yeni fabrika binasına taşıdığı için Tarsus'un girişindeki bu fabrika sadece depo olarak kullanılıyor ve buradaki bu jeneratör de ne yazık ki çürümeye terk edilmiş durumdadır. Bu çalışmayı hazırlarken çektiğim fotoğraflar da bunu açıkça göstermektedir.

Elektrik enerjisinin ülkemizdeki tarihçesini araştırırken yaptığım çalışmalarda bir kez daha gördüm ki; bir çok konuda olduğu gibi teknoloji konusunda da tarihi değerlere sahip çıkamıyoruz. Diğer taraftan, teknolojiyi ithal edip kullanma kolaylığından da bir türlü vazgeçemiyoruz. Ne yazık ki; kullanabilme ayrıcalığına sahip olmakla öğündüğümüz teknoloji ürünlerinin geliştirilmesinde hiç bir katkımız olmamış. Geçmişte olduğu gibi bugün de kullandığımız tüm teknoloji ürünlerini batı dünyasına borçluyuz. Batı dünyasının insanları bu çalışmalarını yaparken, bu gelişmeleri sağlarken “biz

neredeydik, ne yapıyorduk” diye düşünmek zorundayız. Görüşlerimi Prof. Dr. Mithat İdemen'in sözleriyle bitirmek istiyorum [8]: “Görünen o ki, yine onlar -'yani gelişmiş ülkelerin insanları'- çok ter dökecek, ömürler harcayarak arayıp bulacaklar ve biz, bizim gibilerle beraber bir zaman farkıyla onları kullanmak olanaklarını arayacağız. Belki de oldukça kurnazca bir iş; kurnazca doğru, ama bunun haysiyetli olup olmadığı da düşünülmeli. Çocuklarımıza onurlu bir yaşam sağlamak istiyorsak, ya-

pılanları yakından izlemekten geri kalmamalıyız ve bizler de katkıda bulunmaya çalışmalıyız.”

KAYNAKLAR

- [6] Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi, 50.Yıl Özel Sayısı, 1973.
[7] Çukurova İşletmeleri San. A.Ş. Bülteni
[8] Mithat İdemen, “Enerji Kavramı ve Evrimi”, Enerji Sistemlerinde Koruma Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi, Adana, 19 – 21 Eylül, 1984.

